

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

SAYI : 5

YIL : 1994

HIKMET TANYU VE TÜRK DİNİ TARİHÇESİ*

Doç. Dr. Harun GÜNGÖR

Türkiye'de Dinler Tarihi ve özellikle Türk dini tarihi alanında öncülük yapmış, kıymetli eserleri ile büyük katkılarda bulunmuş olan merhum hocam Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun **Türk Dini Tarihi** adlı eserine geçmeden önce, İslam öncesi Türk dini ile ilgili çalışmalara kısaca değinmek gerekir.

XIX. yüzyılda Avrupa'da başlayan dinler tarihi çalışmaları, dini fenomenlerin tesbit, yorum ve açıklaması yerine, genellikle dinin kaynağının ne olduğu üzerinde yoğunlaşmış; Spencer, Tylor, M. Müller, E. Durkheim... vb. bu çalışmalara öncülük etmişlerdir. Daha sonra bu çalışmalar yurdumuzu da etkilemiş, buna paralel olarak klasik anlamda ilk dinler tarihi kitabı 1911-1912 yılları arasında Ahmet Midhat Efendi tarafından hazırlanarak yayınlanmıştır.

Ne var ki, bu ve buna benzer dinler tarihi kitaplarında, İslam öncesi Türk dini hakkında hemen hiç bir bilgi mevcut değildir. Ancak Ziya Gökalp «Türk Medeniyeti Tarihi» ile «Türk Töresi» adlı kitaplarında eski Türk dini ile ilgili bilgi vermişse de, dinin menşei ve gelişmesi konusunda Durkheim ekolünün etkisinden kurtulamamıştır. Şamanizmin bir din olmadığı hakkındaki tesbiti ise oldukça yerindedir.

Gökalp'in Türk dini hakkındaki sosyolojik yaklaşımı, tesbit, yorum ve tenkitleri bir yana bırakılırsa, Türk dini tarihi ile ilgili en ciddi teşebbüs M. Fuad Köprülü'nün, Darü'l-fünûn İlahiyat Fakültesi öğrencileri için hazırladığı «Türk Tarihi Dinisi» adlı ders notlarıdır. Köprülü'yü mütaakip özellikle eski Türk dini ile ilgili olarak Abdulkadir İnan'ın «Tarihte ve Bugün Şamanizm; Eski Türk Dini Tarihi» isimli eserleri ile İbrahim Kafesoğlu'nun «Eski Türk Dini», Bahaeddin Ögel'in «Türk Mitolojisi» vb. eserleri saymak yerinde olur.

(*) Prof. Dr. Hikmet Tanyu Türklerin Dini Tarihi, İstanbul 1978

Eski Türk dini hakkındaki eserler sadece bunlardan ibaret değildir. Batılılar da konu ile ilgilenmiş ve bu hususta W. Eberhard, «Çin'in Şimal komşuları», M. Eliade, «Traité d'Histoire des Religions; Histoire des croyances et des idées religieuses; Le chamanisme et les techniques archaïques de L'extase», Uno Harva Les représentations religieuses des peuples altaïques» eserlerinde Türk dini ile ilgili bilgiler vermişlerdir. Bunlardan ayrı olarak eski Türk dinî ile ilgili tek müstakil eser ise Jean Paul Roux'nun «La religion des Turcs et des Mongols» adlı eseridir.

Bu araştırmaları topluca değerlendirdiğimiz zaman, araştırmaların büyük bir bölümünün eski Türk dininin ne olduğu, nasıl isimlendirilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşmış olduğunu görmekteyiz. Hatta günümüzde bunların bir bölümünün tarihi olma niteliğinin dışında bir anlam ifade etmediğini de söylemek mümkündür. Bu da bize gösteriyor ki, dinler tarihinin dini tecrübenin tarihi olduğunu insanın tarihi bir varlık olması nedeniyle dini tecrübenin zamanla kısıtlanamayan gerçeğini göz ardı eden araştırmacılar konuyu bir bütün halinde ele almamışlardır.

Bu kısaca açıklamadan sonra **Türklerin Dini Tarihçesi** adlı eserin değerlendirilmesine geçebiliriz.

Eski Türk dininin monoteizm (1) olduğunu kabul eden Tanyu, söz konusu kitabında eski Türk dini ile ilgili çalışmalarda yapılan başlıca iki yanlış üzerinde durmaktadır. Bunlar :

1— Altay ve Yakut manevî inancını, bütün olarak eski Türk dini şeklinde kabul etmek, bunları eski Türk dini ile özdeşirmek.

2— Eski Türk dinini Şamanizm olarak kabul ve takdim etmek (s. 9).

Günümüz Türk araştırmacılar bir yana, Batılı araştırmacılar: Eliade, Roux, Couliño ile Gennep tarafından Şamanizmin bir din olmadığı açık bir biçimde ortaya konulmuş olmasına rağmen, hala Türkiye'de neyin din olup olmadığını, neye din denilip denilmeyeceğini bir türlü kavramak istemeyen kimselerce Şamanizmin ilk Türk dini olarak kabul edilmesi ilginçtir (2).

(1) Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Hikmet Tanyu, İslâmlıktan Önce Türkler'de Tek Tanrı İnancı, İstanbul 1986.

(2) Din tanımları hakkında bkz.: Yves Lambert, La «Tour de Babel» des définitions de la religion, Social Compass, Eouvain-La Neuve, (Mars 1991)

38 (1), 73-85.

Sadece Türk ülkelerinde değil, dünyanın birçok bölgesinde rastlanılan, büyüsel bir takım pratik ve terapi uygulamaları yığını olarak karşımıza çıkan Şamanizm konusunda «Şamanlık diye bir ad ve din yoktur» diyen merhum Tanyu, Abdulkadir İnan'ı eski Türk dinini Şamanizm olarak nitelediği, Gökalp'i de Türk dinini Toyonizm olarak takdim ettiği için eleştirmektedir.

Merhum Tanyu, bazı Türk kabilelerinin Tobalar'da olduğu gibi Budizmi, Gagauzlar'da olduğu gibi Hıristiyanlığı, Hazarlar'da olduğu gibi Karalığı benimsemiş olmalarına rağmen, asıl ana kitlenin daha önce eski Türk dininde, sonra da müslümanlıkta karar kıldığını belirtmektedir.

Yayınlandığı dönemde, özellikle Türkiye'de bazı çevrelerce büyük bir tarihi keşif gibi takdim edilen Arthur Koestler'in 13. Kabile (La tréizieme tribu, l'empire khazar et son héritage) adlı eserini eleştiren Tanyu, Hazarlar'ın çeşitli devletlerle ilişkileri üzerinde durmakta, tam bir Yahudi mezhebi olmayan Karalikle ortodoks Yahudilik arasındaki farkları tek tek saymakta (s. 72-73), Koestler'in konuyu bilinçli olarak saptırdığını anlatmaktadır.

Tanyu, kitabında sadece Karalilere değil, Hıristiyan Türkler'e, yani bugünkü adı ile Gökoğuzlar'a da yer vermiş, eldeki mevcut kaynaklara göre onların soy, din, dil ve yaşadıkları bölgeleri de anlatmış, özellikle de Gagauz inançlarınının Hıristiyanlıktan ayrıldığı noktalara dikkat çekmiştir (s. 98-99).

Türklerin islamiyeti kabul etmeden önce, Budizm, Maniheizm gibi dinleri kabul ettiklerini ifade eden Tanyu, Türklerin müslüman oluşlarını, bunun sebeplerini ve daha sonra da Müslüman Türkler'ce kurulan devletleri ayrı ayrı ele alıp onlarla ilgili bilgi vermiştir.

Türk dini Tarihi ile ilgili yapılacak olan daha geniş kapsamlı çalışmalara bir kapı aralayan merhum hocam, kitabının «Din ve Medeniyet» bölümünde son yıllarda tartışma konusu yapılan ve gündemde tutulmaya çalışılan din-milliyet ilişkisi üzerinde durarak, «İslam imanı koruyan milliyetçiliğe asla karşı değildir.../ Türkiye'li bazı kişilerin, Türklüğü ve Türk milliyetçiliğini inkarı da sapık bir anlayışın olduğu kadar, bilgisizliğin hatta gaflet ve ihanetin de bir belirtisi olarak görülebilir» demektedir. s (139).

Sonuç olarak; Türk tarihinin bölünmez bütünlüğünden hareket eden merhum hocam, konuları bu bütünlük içerisinde ele almış, eldeki mevcut kaynakları son derece iyi kullanmış, meselelere objektif olarak yaklaşmıştır. Yukarıda da belirttiğim gibi, Köprülü'den sonra Türk dini tarihini bir bütün olarak ele alıp, araştırmacılara yol gösteren hocam olmuştur.

Bugün görevleri Umumi Türk tarihinin meselelerini incelemek Gagauz, Karay ve hatta Tuvalar'la vb. Türk boyları ile ilgili tarih tezleri yaptırmak olan araştırmacılar, bunlar yerine Türk tarihi ile ilgili bulunmayan alanlara yönelmiş, bu Türk topluluklarını incelemek dinler tarihçilerine bırakılmıştır.

Bizce asıl önemli olan husus ise, hocamın şimdiye kadar ileri sürdüğü görüş ve düşüncelerin, bir çok bilim adamı ve araştırmacılarca doğrulanmış olmasıdır.

Türk din ve düşünce hayatına büyük hizmetleri geçmiş olan merhum hocamı saygı ile anar. Allah'tan rahmet dilerim.